

A Szamaritánus Krónika (H1, H2, A) óegyházi reminiscenciái

TÓTH TAMÁS ZOLTÁN

„...the Judaists believed in his righteousness and were baptized by him <=Yôhānā° ʾAmûdânî, John the Immerser>... The Messianists <=Christians> adopted this rite and all the Judaists abandoned it from that time. They substituted for it immersion in the water which flows down from the Jordan. They asserted that anyone who went to the waters of the Jordan would be cleansed of all impurities, sins, iniquities and transgressions...”
*The Samaritan Chronicle Arabic (A₂) Ms.*¹

Az évszázadok során a közel-keleti, a zsidók Sion-hegye helyett a saját kultushelyükhöz, a Szichem–Nablúsz határában található Garizimhoz kötődő, a zsidósággal rokon szamaritánus vallás követői krónikákban gyűjtötték össze és folyamatosan bővítve másolták a saját közösségük és a velük kapcsolatba kerülő más vallási-etnikai csoportok történetét. A *Szamaritánus Krónika* (*Sēfer ha-Yamûm*) H1-es kézírata ugyan a XX. század elejével ér véget,² és ekkoriban a szamaritánus literátorok már levélkapcsolatban álltak az amerikai hebraista Yahuda iskolájával,³ de a szöveg rendelkezésre áll kissé arameizáltabb formában a H2-es kéziratban, és arabul is a több évszázados A1-es és A2-es kéziratokban, melyeket Laurentius da Valla, illetve Scaliger vásárolt meg egyiptomi szamaritánusoktól 1584-ig terjedően,⁴ így a *Szamaritánus Krónika* tartalmi része bizonyosan jóval régebbi, mint a XX. század.⁵ Jézussal kapcsolatban a *nigla°* („eljövetel”) kifejezést használja, amivel Nagy Sándorhoz, Hadrianushoz, Moḥamedhez s a szamaritánus Babʾa Rabʾához, világbirodalmak katonai tribunusaihoz és saját, legjelentősebb vezéreikhez, főpapjaikhoz hasonlítják Jézust a szamaritánusok saját, világtörténetté nagyított történelmükben betöltött jelentőség tekintetében.⁶

¹ MacDonald – Higgins: Samaritans and Beginnings of Christianity..., 72–73.

² Florentin: Late Samaritan Hebrew..., 359–361.

³ Schorch: Abraham Shalom Yahuda’s Contribution to Samaritan Studies as Wissenschaft des Judentums..., 456.

⁴ Gottheil, Seligsohn: Joshua, the Samaritan Book of...

⁵ Schorch: Abraham Shalom, 454–455, 8. j. Stephen Schorch újabban a Tóránál későbbi teljes óhéber nyelvű szamaritánus irodalmat Yahuda XX. századi hamisítványának tartja: „...moreover, even this Arabic *Vorlage* <sic!> of the Hebrew text could not be considered as a secondary source for an ancient Hebrew / Joshua, as it was compiled on the basis of the fourteenth-century Arabic chronicle *Kitāb al-taʾrīḥ* and the Masoretic text of Joshua <sic!>.”

⁶ MacDonald – Higgins: The Beginnings of Christianity according to the Samaritans, 90.

Az eredeti nyelv kérdése

Az egyháztörténeti szemléletünkben a kereszténység kulturális palettáján Európa omniprezenciájának, a hagyományosan római katolikus és protestáns Nyugat-Európa és bizánci-pravoszláv Kelet-Európa és Balkán kereszténységen belüli kizárólagosságának illúziója áll, miközben a Közel-, Közép- és Távols-Keleten a rómaival, továbbá a földrajzilag és kulturálisan ekkoriban Rómához közeli alexandriaival és antiochiaival egyidős, sőt régebbi, kezdetben a zsidó-keresztény judeo-arámi nyelvvel keveredő szír liturgikus nyelvű püspökségek játszottak szerepet, melyek az arab nyelvre jórészt lefordított, részben viszont még mindig szír liturgiáikkal mind a mai napig léteznek, és több, vidékenként is eltérő, liturgikus és dogmatikai hagyományt alkotnak.

Az Európa-centrikus egyháztörténeti szemlélet hajlamos negligálni és atomizálni a sémi Kelet kereszténységét az egyháztörténet egészében, holott a kereszténység innen, Jeruzsálemből és Galilea falvaiból indult ki, és Keleten éppúgy folytatott missziót, mint Nyugaton. Bár a Kelet sem volt teljes egészében mentes a hellénizációtól (XVI. Benedek emeritus pápa állításával szemben),⁷ amely a mai Afganisztánig, Pakisztánig, Indiáig, Kínáig, sőt egyes vonatkozásaiban Japánig terjedt.⁸ Ráadásul az Ószövetségben is legalább már a próto- és deuterokanonikus salamoni,⁹ dánieli¹⁰ és eszteri irodalomtól,¹¹ továbbá Ruth, Eszter, Dániel, Jónás, Tóbit, Judit és 2Makk műfajától¹² sem állt távol a hellénizáció. Ezenkívül Ben Szirán¹³ is kimutatható a hellénizmus hatása (mely így régebbi idő óta jellemzi a

⁷ „[...] Il cristianesimo si nutre sempre a questa radice dell’Antico Testamento. Anche la sua espansione nei primi secoli si è avuta sia verso occidente – verso il mondo greco-latino, dove ha poi ispirato la cultura europea – sia verso oriente, fino alla Persia, all’India [...]” XVI. Benedek: *Sant’Efrema, il Siro* című apostoli beszédéből 2007 november 28-án, vatican.va/content/benedict-xvi/it/audiences/2007/documents/hf_ben-xvi_aud_20071128.html.

⁸ Banerjee: Hellenism in Ancient India, 111.

⁹ Példabeszédek könyve: itt még erős az ókori kelet irodalmi hatása, Amenemopet intelmeiről mint forrásról lásd: Lange (hrsg.): *Das Weisheitsbuch des Amenemopet*, 1925. Azonban a Péld 8. fejezetében szerintem mintha a korai szofisták „reklámját” hallanánk (nyilvános tereken hirdetett bölcsesség; ekkoriban a *dāyān*ok, bírók még a városkapukban ítélkeztek, így biztosan nem [kizárólag] róluk van szó). *Qohelet*: mint közismert, sztoikus, epikureus és szkeptikus színezetű, kései mű. Lás: Carstensen: *The Relation of Qoheleth to Contemporary Greek Philosophy*; Levy: *Das Buch Qoheleth. Ein Beitrag zur Geschichte des Sadduzäismus*. Az Énekek Éneke Theokritos bukolikus költészetének hatása alatt áll – lásd Seiple: *Theocritean parallels to The Song of Songs*, 108–115; Graets: *Schir ha-Schirim, oder das Salomonische Hohelied, Übersetzt und kritisch erläutert*, 73. Salamon Bölcsességei kapcsolatban állnak a platonizmussal, a hermétizmussal és (talán) az Isis-kultusszal, lásd: Mazzinghi – Tait: *Wisdom*.

¹⁰ Lásd a deirai/durai szobrot szolgáló görög hangszerek neveit, Barry: *Daniel 35, Sūmpōnjāh*, 99.

¹¹ Eszter könyvének AT (Alpha Text) verziójában Hámán makedón származású. Eszter (AT) A 17, E 26 – Clines: *The Esther Scroll*, (44, 73) 218, 242. – Szerintem a Textus Masoreticusba és a Vulgátába Apión vérvádja gyanújának a látszata elleni védelemül került be Hámán agágita, azaz amálékita származásának későbbi, görögbarát tana. Eszter (TM) 3,1, 10, 8,3, 5, 9,24. – BHS⁵ II, 1371, 1376, 1379. Eszter (Vulg.) 3,1, 10, 8,(2)3, 9,6, 24. – Vulg. (Quinta, 2 [Stuttgart]) 716ab, 720b, 722a, 723a. Jos. Flav. *Contra Apionem* II, 95. – Siegert (hrsg.): *Flavius Josephus über die Ursprünglichkeit des Judentums*, Bd. II, 171.

¹² A hellénisztikus regény példái: Brine: *The Judith Project = The Sword of Judith: Judith Studies across Disciplines*, 10–13.

¹³ Wicke – Reuter: *Ben Sira und die Frühe Stoa: Zum Zusammenhang von Ethik und dem Glauben an eine göttliche Providenz = Ben Sira’s God: Proceedings of the International Ben Sira Conference*, 269.

biblikumot, mint a történelmi Jézus-mozgalom,¹⁴ illetve a kereszténység fennállása).¹⁵ A keleti kereszténység, a sémi ajkú keresztény Kelet mégis kétségtelenül bizonyos mértékű függetlenséget mutat, főként liturgikusan, Európától.

Az európai egyháztörténetírás Eusebios *Historia ekklésiastikéjéről* Karl Heussi *Kompendium der Kirchengeschichtejéig*¹⁶ szinte teljes egészében figyelmen kívül hagyta a szírek, továbbá az etiópok és az örmények és a georgiaiak vagy grúzok egyháztörténetét. Ezekről a hagyományokról mind a mai napig szinte kizárólag önálló, specifikus munkákból lehet csak ismereteket nyerni.¹⁷

A Szamaritánus Krónikák

A *Szamaritánus Krónika* (melyet *Sēfer ha-Yamûm*ként szokás említeni) H1-es kézírata erősen hebraizáló, modern szamaritánus héber, még az arameizmusoktól is viszonylagosan mentes szöveget hoz, amely a szöveg nyelvi pedantériájára vezethető vissza, viszont a H2-es kézirat, némileg arameizáltabb formában, és az A1, továbbá A2 kézirat arabul már régóta rendelkezésre állt.¹⁸ A H1-es kézirat velük párhuzamosan a XX. századig bővíti a feljegyzéseket. H1 abban tér el H2-től és az A kéziratcsoporttól, hogy hozza a Máté-evangélium genealógiáját,¹⁹ szenvedéstörténetét²⁰ és Keresztelő János halálát²¹ (akit a szöveg összekever Jánossal, Jézus „szeretett tanítványával”²² – a két kivégzés ebben a sorrendben!), továbbá 35 apokrif evangélium címének elsorolását.²³ A többi forrás nagyjából ötszáz évesnél régebbi szöveghagyományt képviselő kézíratai passió helyett egy rövid, szűkszavú

¹⁴ Pl. már Jézus is idézi (Mt 11:7; Lk 7:24) Aisópos példázatát a szél által eltört fáról és a szelekhez simuló nádról, vö. *Fabulae Aesopicae* 179. – Halmi, C. (ed.): *Fabulae Aesopicae*, 91. Jézus azonban pontosan fordított irányú kicsengéssel idézi, Flusser: *Jesus*, 61–62.

¹⁵ Wicke – Reuter: *Ben Sira und die Frühe Stoa*, 269, 17. j.

¹⁶ Heussi: *Kompendium der Kirchengeschichte*.

¹⁷ Örmény katolikus miscellanea: Zsigmond: *Szent Liturgia örmény katolikus szertartás szerint*. Etióp *tewahido* eucharisztikus anaforák: Hammerschmidt: *Studies in the Ethiopic Anaphoras*. A georgiai vagy grúz ortodox liturgiáról: Frøyshov: *The Georgian Witness to the Jerusalem Liturgy...*, 227–267. A nesztóriánus (káld és malabár) liturgiáról: Badger: *The Nestorians and their Rituals*, vols. I–II; Paul Pallath: *Qorban’a: The Eucharistic Liturgy of the St. Thomas Christians and the Synod of Diamper*. A jakobita és malankara (szír miazizita) liturgikus és exegetikus hagyományról van a legbővebb európai szövegkiadás, fordítás- és kommentárirodalom, magyarul: Mózes bar Képha: *Paradicsomkommentár...*; angol nyelvű irodalom: *Ṭekhso’ dTeshmeshto’ dQurbono’: Order of the Holy Qurbono: With Excerpts from the Commentaries of the Holy Fathers: For the Use of the Laity during the Liturgy of the Divine Mysteries celebrated*; Romeny (ed.): *Jacob of Edessa and the Syriac Culture of his Day*; Connolly – Codrington (eds.): *Two Commentaries on the Jacobite Liturgy*.

¹⁸ Scaliger: *Chronicon Samaritanum Arabice...*, 1848.

¹⁹ *Sēfer ha-Yamûm* (H1, Y*šû bar Māryām) 3–15: MacDonald – Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 58.

²⁰ *Sēfer ha-Yamûm* (H1, Y*šû bar Māryām), 64–77: MacDonald – Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 62–64.

²¹ Nestle–Aland 28, 43–44 = Mt 14,3–12; Nestle–Aland 28, 125–126 = Mk 6,17–29.

²² Nestle–Aland 28, 348 = Jn 13,23; Nestle–Aland 28, 369 = Jn 19,26; Nestle–Aland 28, 371 = Jn 20,2; Nestle–Aland 28, 375 = Jn 21,7; Nestle–Aland 28, 377 = Jn 21,20.

²³ *Sēfer ha-Yamûm* (H1, Y*šû bar Māryām), 100: MacDonald – Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 66–68.

beszámolót hoznak Jézus kivégzéséről, és Keresztelő János lefejezésének története helyett a jánosi keresztségről, János Jézus általi megkeresztelkedéséről, a keresztelés „messianiták” szertartásai közé való felvételéről és a zsidók jánosi *hémerubaptismos* szokásának végéről.²⁴ Ne feledjük, hogy már az olasz reneszánsz Laurentius da Valla, az egyik legnagyobb humanista szövegkritikus hozott Európába egy héber Szamaritánus Pentateuchost és az egyik arab Szamaritánus Krónikát.²⁵

A qumráni Jósua, Nún fia könyve és egyéb, izraelita honfoglalási tárgyú szövegek is erős párhuzamot mutatnak a Szamaritánus Krónikával.²⁶

A Krónika Jézus, Márjám fia életéről és az első keresztényekről is megemlékezik (kiváló magyar fordítását elkészítette Zsengellér József,²⁷ bár használatát itt mellőzöm, mivel – jórészt – a XX. századi H1-et fordítja).

A zsidó hagyománynál sokkal rokonszenvezőbb Jézus iránt a Szamaritánus Krónika, hiszen – legalábbis ezen a ponton – látszólag tagadja a keresztények és szamaritánusok „rivalizálását,” míg a zsidók és keresztények ellentétéről beszámol.²⁸ Mindamellet a dávidi értelemben vett, királyi Messiás eszméje idegen a szamaritánusoktól, ezért a Krónika Jézus életéről szóló beszámolójából ennek minden nyoma hiányzik, kivéve a Mátén alapuló nemzetségtáblát, melyet a XX. századi H1 is tartalmaz.

Úgy tűnik, hogy a Krónika teljes szövegében az „sz” ínyhangot mindig a *számech* betű adja vissza, míg a *sin* betű mindig az „s” hangot fejezi ki (már a *Bírák* könyvében [12,6] előkerül Efrajim törzse kiejtésének ez a jellegzetessége,²⁹ amely megegyezik az arámi kiejtéssel).³⁰

²⁴ Uo.

²⁵ Gottheil – Seligsohn: Joshua (15. j.). A diszkusszió során felvetődött egy probléma lehetősége a H2, A1 és A2 kéziratok (illetve ezek eredetijének vagy forrásainak) korai mivoltát illetően. Hadrianus princeps – az Arab Szamaritánus Krónika szerint – minden szamaritánus írott művet sikeresen megsemmisített (kivéve a SP-t, a főpapi *Spr t(w)ldwt*-ot = *Kyṭb ʿl-sylsyh*-t, azaz genealógiát és egy kronológiai táblázatot). Azonban nézzük meg az arab szöveg idevonatkozó részének latin fordítását: „Iis diebus ablati sunt Liber vitae futurae, quem manutenuerant inde a tempore (divini) Favoris. Item ablatae sunt Preces, quas recitabant in oblationibus cuiusque Sacrificii pro ipsius ratione, et Hymni, quos cantabant diebus (divini) Favoris <=fānūtʿa>. Quae omnia, scripto consignata, servata erant religiose per varias generationes tempore Prophetarum ad eum usque diem manu Pontificum summorum. Praeterea ablati sunt Liber Pontificum, quem <Samaritani> habebant, in quo eorum successio ad Finahasum deducebatur. Etiam auferebantur Annales, quibus natalitiae anni vitae ipsorum continebantur. Ex his nimirum nullus Liber antiquus (post illam calamitatem) repertus est, neque Tabula Chronologica, praeter Legem, et Librum, quo comprehenduntur Vitae <Sacerdotum> ipsorum. Annos autem Vitae Pontificis summi et successionem conscripsimus ab ʿAqbuno inde, summo Pontifice. Haec iam sequuntur.” Vö. Arab Szamaritánus Krónika 47. feje.; Scaliger: Chronicon Samaritanum, 1848 (89. j.), 189; Gottheil – Seligsohn: Joshua (15. j.); vö. MacDonald jegyzeteivel: MacDonald – Higgins: The Beginnings of Christianity (17. j.), 70; Zsengellér: Samaritan Rewritings: The Toledot in Samaritan Literature..., 345–357.

²⁶ 4Q378 3ii + 4; 6i; 4Q379 – Feldman: The Rewritten Joshua Scrolls..., (170. j.) 35–36, 37–39, 68, 114–126.

²⁷ Zsengellér: Az „igazi” izraeliták (24. j.), 156–163.

²⁸ Lásd később.

²⁹ BHS5 I, 424.

³⁰ Nestle: Syriac Grammar, 4.

Jézus, a Megtartó

Jézus neve héberül „Yēšū ha-Nôšrî.”³¹ A *Szamaritánus Krónika* H1 és H2 kéziratában „Yēšū,”³² illetve „Yēšūc” (Brückner)³³ Jézus adott neve, *epitheton ornans*, mely a kereszténység egyik, az *Apostolok cselekedeteiben* szereplő nevével (24,5: ἡ τῶν Ναζωραίων αἵρεσις,³⁴ arámi: *nšry*,³⁵ *nšryn*,³⁵ héber: *nôšrîm*,³⁶ arab: *našrʾāniyā*³⁷) azonos. A „ha-Nôšrî” „Megtartót” jelent, keresztény értelmezésben az emberiség és a világ Megtartóját. A *Máté-evangélium* szövege nyilvánvalóan „csak” a *figura etymologica* kedvéért és az ószövetségi textus sémi szövegének pallérozott ismeretét bizonyítandó kapcsolja össze, az „írástudói” nimbusz deklarálása érdekében, *Šimšôn/Šamšôm/Sampsón* anyjának (magzata egész életre szóló nazírsági, azaz tisztasági, abstinensi és borotválatlansági) fogadalmát és névadását (*Bírák* 13,5³⁸ és 13,24³⁹) Jézus gyermekségének színhelyével, Názárettel és Jézus „ha-Nôšrî” jelzőjével a közös sémi *nzr/nšr* gyökre hivatkozva. (Ennek mintájára jött létre, részben vélhetően még az arámiban, népetimológiaként, a „ὁ Ναζαρηνός” a görög evangéliumi szövegekben ez „a Názáreti” helységnévből eredeztetett ragadványnév is szórványosan előfordul, következetesen „csak” a Márk-evangélium görög szövegében – a *Codex Sinaiticus Syriacus Rescriptus* palimpszeszt szövege itt is a „ha-Nôšrî” arámi megfelelőjét, a *Našôrayyē* szóalakot hozza).⁴⁰ – Most pedig következék a *Máté-evangélium* görög *textus receptus*ának összevetése a *Szamaritánus Krónika* H1-es kéziratának héber passió-idézeteivel.

³¹ bBerachot 17b:1 – bSotah 47a:13–14 – bSanhedrin 43a:20–21 – bAbodah Zarah 17a:2.

³² Pl.: Mk 1,24: „Ἰησοῦ Ναζαρηνέ” (voc.) = Nestle–Aland 28, 104²⁰; Yshwʿ Nšrʿ = Lewis (ed.): *Awangliûn dMfôršʿā: The Old Syriac Gospels, Being the Text of the Sinai or Syro-Antiochene Palimpsest...*, 82

³³ Brückner: Nazareth als Heimath Jesu, 77.

³⁴ Nestle–Aland 28, 465.

³⁵ Nestle: Syriac grammar, 169, 104. j.

³⁶ Jastrow: A Dictionary of the Targumim..., 889–890.

³⁷ Wehr: Arabic-English Dictionary..., 970.

³⁸ LXX (Rahlfs 2) I, 460A.

³⁹ LXX (Rahlfs 2) I, 463A, B.

⁴⁰ Sēfer ha-Yamîm (H1, Yēšū bar Māryām), 16, 18, 22, 23, 24, 25, 28, 31, 32, 49, 53, 57, 63, 80–81, 92, 94, 96 – MacDonald, Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 158, 60, 62, 64, 66.

NA28 κατὰ Μαθθαῖον	Sēfer ha-Yamîm (H1) (Yēšū bar Māryām)
27, 13-14. τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλᾶτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσιν; καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.	(65) אתו ענה ולא בכ העידו כמו שמעת הלוא פילטוס אליו דבר על
27, 16-17. εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον λεγόμενον Βαραββᾶν συνηγμένων οὖν αὐτῶν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλᾶτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν, Βαραββᾶν ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;	(66-67) אחד אסיר איש ליהודהם לח פילטוס דרך היה הזה ובחג ושמנו נודע אשיר להם היה ההיא ובעת יחפצון אשר את תבחרו מי את לאמר ליהם פילטוס ויאמר בראבא ישו את או בראבא את לכם ואשלחה
27, 22. λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλᾶτος· Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; λέγουσιν πάντες· σταυρωθήτω.	(68) לישו אעשה מה אליהם ויאמר בראבא את ויאמרו ויענו יצלב כלם אליו ויאמרו
27, 26. τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.	(69) אתו ויתן בשוטים יסר ישו ואת בראבא את להם וישלח להצלב

NA28 κατὰ Μαθθαῖον		Sēfer ha-Yamīm (H1) (Yēšū bar Māryām)	
27, 27.	Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.	(70)	לפניו ויכרעו ויפשטו ישו את פילטוס צבא אנשי ויקחו ברוכיהם על
27, 29.	καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἁκανθῶν ἐπέθηκαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ κάλαμον ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐνέπαιξαν αὐτῷ λέγοντες, Χαῖρε, βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων,	(71)	בפניו וירקו היהודים מלך לך שלום לאמר עליו וילענו ראשו על אתו ויכו הקנה את ויקחו
27, 30.	καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν ἔλαβον τὸν κάλαμον καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.		
27, 32.	Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἡγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.	(72)	לשאת בו ויאיצו שמעון וישמו קורני איש מצאו ובצאתם גולגלתא הנקרא המקום אל ויבאו צלבו את
27, 33.	Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὃ ἐστιν Κρανίου Τόπος λεγόμενος,		
27, 34.	ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν οἶνον μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος οὐκ ἠθέλησεν πιεῖν.	(73)	לשתות וימאן במרר מבשל חמץ לו ויתנו

NA28 κατὰ Μαθθαῖον	Sēfer ha-Yamîm (H1) (Yēšû bar Māryām)
27, σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν διεμερίσαντο τὰ 35. ἱμάτια αὐτοῦ βάλλοντες κλῆρον,	
27, Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν 39. κινουῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν	
27, καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ ἐν 40. τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν, εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, [καὶ] κατὰβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.	(74- 76) ראשם את ויניעו אתו גדפו מעליו והעבירו אתו ויצלבו בשלשת אתו ובונה ההיכל את ההרס אתה לו ויאמרו מן רדה אתה האלהים בן אם נפשך את הושיעה ימים נפשך את יושיע אחרים יושיע ויכל ומי בך ונאמן הצלב בך ונאמן הצלב מן רדה אתה ישראל מלך אם
27, ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν 41. γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων ἔλεγον,	
27, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· 42. βασιλεὺς Ἰσραὴλ ἐστίν, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ καὶ πιστεύσομεν ἐπ' αὐτόν.	
27, πέποιθεν ἐπὶ τὸν θεόν, ῥυσάσθω νῦν εἰ θέλει 43. αὐτόν· εἶπεν γὰρ ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.	

NA28 κατὰ Μαθθαῖον		Sēfer ha-Yamîm (H1) (Yēšû bar Māryām)
27, 44.	τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ λησταὶ οἱ συσταυρωθέντες σὺν αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.	(77) ויבך קולו את שא אם כי דבר מהם אחד אל ענה ולא
27, 45.	Ἀπὸ δὲ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.	
27, 46.	περὶ δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλη λέγων[...]	
27, 37.	καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην· Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.	Ø

Lásd: Nestle–Aland 28. 95^{5-7, 10-13, 22-23}, 96^{6-9, 11-16},
18–97³, 97⁸–98^{5, 4-6}

The Beginnings of Christianity according to the Samaritans, intr., ed., transl. and notes MacDonald, com. Higgins, *New Testament Studies*. Vol. 18. October 1971. n°.1, 62²⁰-64⁷

Bizonyítékok az ún. „szamaritánus misszióra” a *Szamaritánus Króniká*ból. A *Krónika* héber nyelvű keresztény frazeológiai reminiscenciáinak vallásnyelvészeti hozadéka. A látszólagos ellentmondás az ősegyház „szamaritánus missziójának” léte körül

A *Szamaritánus Krónika* látszólag tagadja az újszövetségi kereszténység „szamaritánus missziójának” történetiségét: mind a hetvenkét tanítvány elküldését Lukácsnál (9,52)⁴¹ a „szamaritánus misszió” megalapítására, mind Jézus örömhír hirdetését *János evangéliumában* (4,5–42)⁴² a szamaritánus asszony számára és lakhelye, a „Jákob kútja” melletti *Íškar* (avagy *ʿAškar*) szamaritánus falu számára, mind Fülöp diakónus „misszióját” az *Apostolok Cselekedeteiben* (8,1–25)⁴³ megpróbálja negligálni:

עמד ולא (82) חיינו ימי כל האמת על השמרים ישראל בני עדת את שאל לא הנוצרי וישו (81)
בדבר להם טען ולא אתו מענו ולא (83) בדרכו עמדו לא הם וגם בדרכם⁴⁴

⁴¹ Nestle–Aland 28, 223.

⁴² Nestle–Aland 28, 301–305.

⁴³ Nestle–Aland 28, 403–404.

⁴⁴ Sēfer ha-Yamîm (H1, Yēšû bar Māryām), 81–83; MacDonald – Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 64.

„És Jézus, a Megtartó nem hallgatott Izrael fiai tanúságának/közösségének megőrzőire [=szamaritánusok], akik az igazság [hirdetői, megtartói], soha élete napjaiban. És az általa alapított úton járók sem, de nem követték azok sem, akik nem álltak az általa alapított úton [tehát a zsidók és a „pogányok” sem].

De lehet, hogy ez csak a *Máté-evangéliumból* ismert hely visszhangja, amely szerint

„εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθῃτε καὶ εἰς πόλιν Σαμαριτῶν μὴ εἰσέλθῃτε ”
 „népekhez vezető útra ne menjetek, s a szamaritánusok városába se térjete.”⁴⁵

A két „zsinagóga” és „YHWH útja.” A *Krónika* pozitív Jézus-képe miképpen valószínűsíti az ősegyház szamaritánusok körében folytatott evangelizációját

Az ősegyház szamaritánus missziójára utalhat viszont, hogy a *Szamaritánus Krónika* utóbb idézett szöveghelye „az Úr útjának” követőit nem nevezi egyértelműen zsidóknak, pedig annak folytatásában egyértelműen az antijudaista keresztények harcáról szól a zsidóság ellen:

(84) רק הוא חי חנקמה על קריביו ובני עדת ואשר קם מהם והם עדת היהודים⁴⁶
 „[Hanem] megsemmisíti azt, bosszút áll rajta, harcol ellene, a régebben fennálló közösség fiaival, azzal, amelyiktől ered, a zsidóság közösségével.”

Ehelyütt a szamaritánusok részéről a keresztényekkel kapcsolatos származási bizonytalanság – a későbbi történelmi tapasztalat mellett – ugyancsak Mt 10,5 reminiscenciája lehet. Viszont esetleg igazolhatja a kereszténység szamaritánus missziójának történetiségét, hogy a *Szamaritánus Krónika*nak, minden ellenszenve ellenére, különösen „pozitív” a Jézus-képe, és közel áll a keresztény hagyományhoz, olyan hangsúlyeltolódásokkal, amelyek ellentmondanak ugyan a keresztény hagyomány nézőpontjának, mégis mintha viszonylagosan igazolni akarnák Jézus ügyét:

(21) ויאמרו כי כל מעשו ולכתו הפכות לכ לדברי ספרי הנביאים והזקנים אשר להם⁴⁷
 És azt mondták: mindenben, amit folytatott, és [minden] útjaiban, szembefordult azok prófétái és vénei könyveinek szavaival.

Az ortodoxia előtti keresztény hagyomány szerint Jézus, ha nem is feltétlenül vetette el a mózesi törvény súlyát a vallási praxisban, de mindenesetre melléemelte az ószövetségi prófétai irodalmat, vagy akár át is helyezte a hangsúlyt arra. Egy ilyen szamaritánus nézőpontot, mely szerint Jézus – a hármassoztatú zsidó kánonon belül – a Törvényt, és nem a Prófétákat (illetve a *Krónika* szerint a „vének rendelkezéseivel vagy hagyományaival” [Mt 15,2]⁴⁸ összemossott), „az atyáktól ismert többi Írást”⁴⁹ állítja be tekintélynek, feltehetőleg a

⁴⁵ Mt 10,5; Nestle – Aland 28, 27.

⁴⁶ Sēfer ha-Yamīm (H1, Y^cšū bar Māryām), 84; MacDonald – Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 164.

⁴⁷ Sēfer ha-Yamīm (H1, Y^cšū bar Māryām), 21; MacDonald – Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 160.

⁴⁸ „παράδοσι[ς] τῶν πρεσβυτέρων”; Nestle – Aland 28, 46.

⁴⁹ „τῶν ἄλλων πατρῶν βιβλίων ἀνάγνωσιν” – Ben Sira / Siracides Graeca prolog. 10; LXX (Rahlfs 2) II, 377.

kereszténység szamaritánusok felé folytatott inkulturáló missziója fogalmazhatott meg, mivel utóbbiak Mózeszt tartották az egyetlen igaz prófétának, és a zsidó prófétai tradíciót elvetették, akárcsak a rabbinikus hagyományt.⁵⁰

Ez a nagyfokú pozitív előítélet Jézus iránt a Krónika korai voltát bizonyítja, mivel a későbbi, keresztény Római Birodalom adminisztratív intézkedéseket helyezett kilátásba nemcsak a pogány, de a szamaritánus áldozatbemutatás ellen is.⁵¹ Ráadásul, mivel a keresztény egyház első eretnekeit, a gnosztikusokat a hagyomány szerint gyakran (kevesebb alappal)⁵² a szamaritánus Simon Máguson⁵³ keresztül vagy (több alappal)⁵⁴ az ugyancsak szamaritánus Dositheoson⁵⁵ keresztül a szamaritanizmusra vezette vissza, erős gyanakvással kezelte a szamaritánusokat. Súlyos katonai konfliktusok után Nagy Theodosius az időközben újjáépült szamaritánus templomot Melchisédech keresztény bazilikájává szenteltette,⁵⁶ majd a keresztes hadak nem gyújtották ugyan a szamaritánusokra zsinagógáikat, miként a zsidókkal tragikus módon gyakran megtették, de a náblúsi szamaritánus zsinagógát keresztény templommá szentelték fel,⁵⁷ így ezekben a későbbi korokban már nem lehetett a szamaritánusokkal szemben „toleráns” keresztény vallásgyakorlatról beszélni mint olyanról, ami kiválthatta volna a szamaritánusok relatív szimpátiáját, ezért feltételezhető, hogy a Krónika ősi történeti helyzetet tükröz a két vallás, a szamaritanizmus és a kereszténység viszonya tekintetében, mint a Római Birodalom krisztianizációja.

Érdekes, hogy a *Szamaritánus Krónika* a görög *synagógénak* megfelelő egyik héber szóval (*‘dh*) határozza meg mind a zsidó (judaista), mind a szamaritánus közösséget (külön-külön), míg a kereszténységet „útnak” (*drk*) nevezi. Talán annyiban hitelt adhatunk a Jézus-kutatóként igen vitatott, nemrég elhunyt Vermes Géza qumranológusnak, hogy a „YHWH útja” volt a kereszténység legkorábbi neve, közvetlenül a *tón Nazóraiôn hairesis* és a *christianismos* megjelenése előtt.⁵⁸

A héber-arámi keleti keresztény terminológia további maradványai a *Szamaritánus Krónika* Jézussal és kereszténységgel foglalkozó részében⁵⁹

A *Szamaritánus Krónika* héber nyelvű, az ószövetségi héberhez közel álló nyelvi állapotban idézett *Máté evangélium*-idézetek a patrisztikában hajdan sokak által feltételezett héber

⁵⁰ Zsengellér: Az „igazi” izraeliták..., 57, 233.

⁵¹ CJC 1.11§.5–7. – Connolly: The Codex of Justinian... with Parallel Latin and Greek Text, Vol. I, 240.

⁵² Lásd MA-szakdolgozatomat: Tóth: A simoniánus dogmatika története..., 66.

⁵³ Iren.: Adv. haer. I. 23, 2 = Sources Chrésiennes 264, 314.

⁵⁴ Fossum: The Origin of the Gnostic Concept of the Demiurge..., 145–146; uő.: The Name of God and the Angel of the Lord. Samaritan and Jewish Concepts of Intermediation and the Origin of Gnosticism..., 51 et passim.

⁵⁵ Eus.: Hist. eccl. IV, 22,5–6 = Sources Chrésiennes 31, 200¹⁹.

⁵⁶ Crown: The Byzantine and Muslim Period; Crown: The Samaritans..., 69–70; Itinerarium a Burdigala Hierusalem usque... 584, 4–585, 6; Itinerarium Egeriae 13, 1 = 14, 3; Brodersen: Aethiopia / Egeira, 132.

⁵⁷ Zsengellér: Az „igazi” izraeliták (25. j.), 24.

⁵⁸ Vermes: The Changing Faces..., 131.

⁵⁹ Sēfer ha-Yamīm (H1, Y^cšû bar Māryām), 100; MacDonald – Higgins: The Beginnings of Christianity (17. j.), 66, 68.

eredeti nyelvű szöveg idézeteinek tűnnek. Az alább felsorolt számos bizonyíték ellen mindössze a Szalómé (zsidó használatú héberül: *Šalômšiyyôn*,⁶⁰ „Békesség...” vagy „Üdv Sionnak”) női név helyett *Šôlamîtként* szereplő név szól (de lehet, hogy ez pusztán a szamaritánusok sajátos Sion és Jeruzsálem ellen irányuló névtabujának következményeként került a szövegbe, a szöveg hitelességének jobb megítéléséhez szükség lenne a Krónika *Šalômšiyyôn* zsidó királynőről, az első Szalóméről szóló részének a kiadására, ami még nem történt meg).

A Szamaritánus Krónika frazeológiája nagymértékben támaszkodik, mint látni fogjuk, egy sémi nyelvű, héber-arámi keleti keresztény terminológiára. A H1-es kézirat a többi szövegvariánsban is említett négy kanonikus evangéliumon (28.⁶¹ és 46–54. sor⁶²) túl, harmincöt apokrifet (100. sor) is megemlít, *bšwrh*-nak („örömhír” < *mbšr*: „hírnök,” „futár”) nevezve őket. E terminus először a kereszténységgel kapcsolatba hozható ószövetségi jövődőlésben, a deutero-ézsaiási *corpus*ban, azaz a babilóniai Ézsaiás-iskola héber nyelvű kéziratosa hagyományában (a *textus receptus*on belül) szerepel (Jes. 52:7.) mint a LXX-i *euangelion* szónak megfeleltetett⁶³ héber eredeti.⁶⁴ Márpedig ez a H2-es kéziratban már megvan. Másrészt, mint már említettük, Ézsaiást és egyáltalán a zsidó klasszikus prófétai irodalmat a szamaritánus tradíció a XIX–XX. század előtt negligálta, így a klasszikus héber nyelv forrásaként sem ismerte (akkor még) el, tehát többé-kevésbé valószínűnek tűnik, hogy a szamaritánusok találkoztak olyan keresztényekkel, akik héber vagy arámi vagy kevert nyelvű evangelizációjukban héber szóval, az ézsaiási *bšwrh*-nak nevezték szent irataikat. (Mint majd később látni fogjuk, valószínűleg igen heterogén sémi nyelvű keresztény tradíció érintkezett a szamaritánusokkal ezen a módon, részben héber nyelven. Az egyházi szír ugyanis az evangélium fogalmát más szavakkal fejezi ki: ad 1.: *sbrt*⁶⁵, ad 2.: *ʿwnglywn*.)⁶⁵

Másrészt a *bšwrh* szóban a *sin* betű hangértéke idegen a szamaritánus héber dialektusától és az arámi nyelvtől, mint már fentebb láttuk, ami megint csak külső frazeológiai hatásra utal. A tizenkettedik evangélium-apokrifa *spr bšwrt h-qdyš brnb*⁶⁶, azaz *Szent Barnabás evangéliuma* néven szerepel. Az ilyen című muszlim apokrifről érdekes elemzést írt Adamik Tamás a *Vallástudományi Szemlében*.⁶⁷ Amennyiben ez a szöveg valóban a muzulmán Barnabás-evangélium valamiféle „ebionita” előzménye, mint a „próto-karmelita” hagyományozást feltételező kutatók vélik,⁶⁸ úgy ez igazolhatja azt, hogy a *Decretum Gelasianum*ban szereplő *Barabás evangéliuma*⁶⁹ elírás következménye, mivel egy olyan,

⁶⁰ 4Q322, frg. 2., linea 4. – 4Q324b, col. II, linea 7. – Jos. Flav.: Ant. Jud. XIII.12.1.

⁶¹ MacDonald – Higgins: The Beginnings of Christianity (17. j.), 60.

⁶² Uo., 62.

⁶³ LXX (Rahlfs 2) II, 638.

⁶⁴ BHS5 I, 758.

⁶⁵ Crawford: The Fourfold Gospel in the Writings of Ephrem the Syrian, 14.

⁶⁶ MacDonald – Higgins: The Beginnings of Christianity (17. j.), 66.

⁶⁷ Adamik: Az apokrif Barnabás-evangélium..., 37–53.

⁶⁸ Ibid. 52.

⁶⁹ Decretum Gelasianum V. 3; Dobschütz: Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis, 11.

frazeológiaiilag problematikus szöveghagyományban, mint amilyen a *Decretum*, két keleti sémi név az itáliai írnokok számára könnyebben összekeverhető, mint a szamaritánus írásbeliségben a „*bar-nabʿa*” és a „*bar-ʿabʿa*”. Amennyiben viszont *Barnabás levelére* utal, akkor felvetődik a kérdés, hogy a *bšwrh* nem a *kérygma* szó helyett áll-e. Ugyanis kezdetben az őskeresztény egyház és herézisei szinte minden keresztény iratot nevezhettek *euangelion*nak is. Így született számos, jórészt gnóosztikus apokrif, amely magát *euangelion*nak nevezi, viszont nem Jézus életét bemutató narratív vagy közvetlenül Jézusra vagy tanítására utaló didaktikus szöveg, hanem heretikus dogmatikai tantételek katechézise.⁷⁰ Amikor a kereszténység elkezdte az *euangelion* szót a Jézus életére és tanítására vonatkozó szövegekre, elsősorban a négy szent, kanonikus evangéliumra korlátozni, akkor a *bšwrh*-kifejezés egy másik lehetséges görög fordításához, a *kérygmá*hoz folyamodott, amennyiben az ő egyház igehirdetését kívánta írásba foglalni (lásd például a *Kérygma Petrou* vagy a *Kérygmata Petrou*).⁷¹ Lehetséges, hogy a héber nyelv ekkor még a keresztény szóhasználatban hathatott a frazeológiai fejlődésre, bár az sincs kizárva, hogy csak egy szinonimát vettek elő a görög nyelvből.

Ugyancsak feltűnő és talán a kereszténység legrégebbi, héber nyelvű frazeológiájával függ össze, hogy a *qdš* gyök jellegzetes alakja (*h-qdyš*) fejezi ki az életszentség keresztény fogalmát az egyes szentekre vonatkozóan. Ezen a szóalakon kimutatható az arámi nyelv hatása (amennyiben a kifejezés, és így a második és harmadik radikális közötti jod tényleg keresztény eredetű), vagy ha a kifejezés mégis a szamaritánusok fordítása, akkor a szamaritánus héber nyelv egyik jellegzetességét és így talán a harmincöt evangéliumi apokrif (egy része) címének másodlagos, nem-keresztény megfogalmazásának bizonyítékát adhatja, hogy a szamaritánus héber nyelvben több helyütt jod szerepel wáw helyett (lásd például a maszoretikus *ybwš* helyett a szamaritánus *ybyš*).⁷²

Talán mégis inkább az előbbi eshetőségre utal a *bšwrh* szóban a már fentebb kimutatott „sz” ínyhangként való kiejtése ellenére Sin betűvel való leírása, ami arra utal, hogy ez a szöveg egy eredeti héber nyelvű kereszténység frazeológiai hatását mutatja, mivel a szamaritánus héber az Izrael (*Yšrʾl*) tulajdonnevet kivéve⁷³ soha nem használja a sin betűt az „sz” ínyhang lejegyzésére.

Érdekes, hogy a szöveg a Tamás-evangéliummal kapcsolatban a *Twmh* arámias alakot használja, míg a (H2-vel közös) 29-es sorban a – nyugat-arámias módon ejtett – görög *Ἰωάννης* névalakkal írja Tamás apostol nevét. Ez is a keresztény frazeológiai elemek egy részének keleti nyelvű eredetét támasztja alá, valamint azt, hogy az apokrif evangéliumokat elsoroló H1-es szövegvariánsban belüli tartalmi szegmens ókori eredetű, mert még ha 1947-

⁷⁰ Például – szerintem – a Fülöp-evangélium; Layton: *The Gospel according to Philip – Pevangelion* pikata Philippos, 144–214.

⁷¹ Hilgenfeld: *Evangeliorum secundum Hebraeos* (46. j.), 51–65.

⁷² MacDonald – Higgins: *The Beginnings of Christianity* (17. j.), 72.

⁷³ Nicholl: *A Grammar of The Samaritan Language with Extracts and Vocabulary...*, 11

ben készült is a kézirat,⁷⁴ akkor sem tett még szert ekkora tudományos érdeklődésre a – még csak ekkoriban fellelt – nag-hammadi gnóosztikus könyvtár.

A *Spr bšwrt h-ḥyym* – azaz Az Élet evangéliuma a manicheus Élő evangélium helyett – rávilágít a héber *Ḥyym* istennév egy sajátos, mindmáig feltáratlan héber nyelvi vonatkozására, miszerint az alakilag többesszámú *ḥyym*, „élők, élet” valójában ugyanaz az ugaritias determinativus,⁷⁵ mint az *ʿElohîm* istennév (lásd a *Ḥayyîm* istennév első használatát a Pentateuchosban: *ʿlhîm Ḥyym*, *ʿElohîm Ḥayyîm*, melynek hagyományos fordítása: „[Az] Élő Isten”).⁷⁶ (Ezzel a tézissel, hogy a zsidó adott és vezetéknevek között is gyakori *Ḥayyîm* név tulajdonképpen egy sajátos teoforikus név – amiként a kabbalista remete rabbi *Ḥayyîm Vital*,⁷⁷ „Élő Élő” neve – még sehol sem találkoztam az irodalomban, így ez – esetleg – alátámaszthatja a 35 apokrif evangéliumot elsoroló rész hitelességét az ókeresztény korra vonatkozóan.)

A negyedik kanonikus evangéliumban, *János evangéliuma* D kéziratában (13,2⁷⁸; 26⁷⁹) szereplő, Jézust eláruló Júdás mellékneve, az „Iskariótés” („Júdás, a q̣rîôti [Simon fia])”⁸⁰ etimológiáját igazolja héberül a Szamaritánus Krónika (*Yhwdʿh, hmknh ʿyš Qrywt*), melyben ez a forma két helyütt is szerepel (H1, Yēšû bar Māryām 26⁸¹ és 100⁸²).

A 26. számú apokrif címe – *Spr bšwrt hMlʿh* – Higgins szerint a *Pléróma evangéliuma* című valentiniánus gnóosztikus irat nevének héber megfelelője. A *pléróma* itt „kiáradást,” „túlcsordulást” jelent. A keresztény liturgiában *mlʿ* (Jes 6:3; vagyis *plérés* ≈ *pleni*) szerepel az *Epinikios hymnos*ban, azaz *Hymnus Seraphicus*ban. Emellett a *Mlʿh* szó a szamaritánus teológiában⁸³ és a szír *Codex Sinaiticus Syriacus Rescriptus*⁸⁴ szövegében a *Logos*nak felel meg.

⁷⁴ Aziz: Gospel of Thomas, CEnc, vol. IV..., 1162–1163. 1897–1903 között már apróbb görög nyelvű töredékeket találtak a Tamás-evangéliumból, de ezeket is csak 1959-ben publikálták: Fitzmeyer (ed.): The Oxyrhynchus Logoi of Jesus and the Coptic Gospel According to Thomas..., 505–560; Aziz: Nag Hammadi Library, CEnc, vol. VI, 1771–1773. 1945-ben azonosította Pahor Labib az első nag-hammadi kódexeket. Első publikáció egy jelentősebb csoportjukról: Doresse: The Secret Books of the Egyptian Gnostics. An Introduction to the Gnostic Coptic Manuscripts Discovered at Chenoboskion..., 116–136.

⁷⁵ Sáenz-Badillos: A History of the Hebrew Language..., 32.

⁷⁶ Deut. 5,26 (23) – BHS5 I, 296.

⁷⁷ Rosenroth: Cabbala denudata..., 100, 110.

⁷⁸ Nestle – Aland 28, 346.

⁷⁹ Nestle – Aland 28, 349.

⁸⁰ Nestle – Aland 28 346, 349 (Lásd mindkét oldal kritikai apparátusát is!)

⁸¹ MacDonald – Higgins: The Beginnings of Christianity (17. j.), 66.

⁸² Uo., 66.

⁸³ MacDonald (ed.): Memar Marqah..., 5sqq.

⁸⁴ Lewis (ed.): Awangliûn D-Mʿfôršʿā: The Old Syriac Gospels, Being the Text of The Sinai or Syro-Antiochene Palimpsest..., ٣٧

Konklúzió

A Szamaritánus Krónika Jézust a többi, újkor előtt élt zsidónál kevésbé tartja szamaritánus-ellenesnek (még Lukács evangéliumához képest is, ahol Jézus *allogenés*-nek⁸⁵ mondja a szamaritánusokat), mivel „a vének hagyományait” és a Héber Biblia második és harmadik gyűjteményét állítólag a szamaritánusokhoz hasonlóan elvetette. Az evangéliumi hagyományban a Jézus tipikus szófordulatától – „a Törvény és a Próféták betöltése vagy beteljesítése” (ὁ Νόμος καὶ οἱ Προφῆται πληρῶμεν/ποιησῶμεν),⁸⁶ melynek névszói részét héber (תורה ונביאים) és arámi (אורייתא ונביא) nyelveken Blau Lajos a Szentírásra vonatkozó régi zsidó szófordulatként ismerte⁸⁷ – való alapvető eltérésben még inkább látszik, hogy a keresztények interpretálhatták az evangéliumi tradíciót a szamaritánusoknak, hiszen ebben a „próféta-ellenességben” erős inkulturáció figyelhető meg.

Rövidítések jegyzéke

BHS5 I–II: Biblia Hebraica Stuttgartensia. Editio Quinta. Vol. I–II. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

Cenc: Aziz, Atiya: The Coptic Encyclopedia

CJC: Corpus juris civilis Justiniani

EthL: Ephemerides Theologiae Lovanienses

JBL: Jewish Biblical Literature

Jenc: Jewish Encyclopedia

JQR: Jewish Quarterly Review

LXX: Vetus Testamentum secundum duo et septuaginta presbytres Israhelitae.

LXX (Rahlfs 2) I–II: Rahlfs, Alfred – Hanhart, Robert (ed.): Septuaginta, id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes. Editio altera. Vols. I – II. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2005.

Nestle – Aland 28: Nestle, Gerhard – Aland, Kurt (ed.): Novum Testamentum Graece, 28th Edition. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

NHS: Nag Hammadi Studies

NTS: New Testament Studies

Palästina Jahrbuch: Palästina Jahrbuch des Deutschen Evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes zu Jerusalem

TM: Vetus Testamentum secundum Textum Masoreticum

Vulg. (Quinta, 1–2 [Stuttgart]) Weber, Robert – Gryson, Roger (ed.): Biblia Sacra Vulgata. Editio Quinta, Vols. 1 – 2. Deutsche Bibelgesellschaft: Stuttgart, 2007.

Yʿšū bar Māryām: MacDonald – Higgins: Samaritans and Beginnings of Christianity..., 50–80.

⁸⁵ Pl. Lk. 17:18.

⁸⁶ Mt 5:17. 7:12, 11:13, 22:39; Lk 16:16; Jn 1:45; Euang. sec. Hebraeos = Ps. Origen. Lat.: Comm. ad Matth. 15:14. = Santos Otero: Los evangelios apócrifos, 46–47. (frg. 33.)

⁸⁷ Blau: Studien zum althebräischen Buchwesen und zur biblischen Litteraturgeschichte, 63.

Bibliográfia

- Adamik Tamás: Az apokrif Barnabás-evangélium = Vallástudományi Szemle 5 (2009/2) 37–53.
- Banerjee, Gauranga Nath: Hellenism in Ancient India. London: Indian Museum (Calcutta), 1920.
- Barry, Philip: Daniel 35, Sūmpōnjāh = JBL 1908/2, 99.
- Blau, Ludwig: Studien zum althebräischen Buchwesen und zur biblischen Litteraturgeschichte. Strassburg: Trübner, 1902.
- Brine, Kevin: The Judith Project = The Sword of Judith: Judith Studies Across Disciplines. Kevin Brine – Elena Ciletti – Henrike Lähnemann (eds.). Cambridge: 2010, 3–21.
- Brodersen, Kai (Hrsg.): Aetheria / Egeira. Berlin – Boston: deGruyter, 2016.
- Brückner, Hans: Nazareth als Heimath Jesu. Palästina Jahrbuch, 1911.
- Carstensen, Gustav: The Relation of Qoheleth to Contemporary Greek Philosophy. New York: 1903. (PhD thesis)
- Clines, David: The Esther Scroll. *Sine loco*: Sheffield Academic Press, 1984.
- Connolly, Richard Hugh – Codrington, Humphrey William (eds.): Two Commentaries on the Jacobite Liturgy: by George Bishop of the Arab Tribes and Moses Bar Kepha: Together with the Syriac Anaphora of St. James and a Document Entitled: The Book of Life. London – Oxford: Andesite Press, 2017.
- Connolly, Serena (et alii, ed.) The Codex of Justinian: A New Annotated Translaton with Parallel Latin and Greek Text, Vols. I–III. Cambridge: University Press, 2016.
- Crawford, Matthew Ray: The Fourfold Gospel in the Writings of Ephrem the Syrian = Hugoye: Journal of Syriac Studies, 18 (2015/1), 9–51.
- Crown, Alan David: The Byzantine and Moslem Period = Crown, Alan David (ed.): The Samaritans. Tübingen: Jacob Christian Benjamin Möhr (Paul Siebeck), 1989, 55–82.
- Dobschütz, Ernst von (Hg.): Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis. Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung, 1912.
- Doresse, Jean: The Secret Books of the Egyptian Gnostics. An Introduction to the Gnostic Coptic Manuscripts Discovered at Chenoboskion. London: Mjf Books, 1960.
- Fabulae Aesopicae. Clementis Halmi (ed.). Lipsiae: 1875.
- Feldman, Ariel: The Rewritten Joshua Scrolls from Qumran: Texts, Translations, and Commentary. Berlin – Boston: deGruyter, 2014.
- Fitzmyer, Joseph (ed.): The Oxyrhynchus Logoi of Jesus and the Coptic Gospel According to Thomas. Theological Studies 20 (1959) 505–560.
- Florentin, Moshe: Late Samaritan Hebrew. Leiden – Boston: Brill, 2005.
- Flusser, David: Jesus. *Sine loco*: Marcelliana, 1993.
- Fossum, Jarl: The Origin of the Gnostic concept of the Demiurge = EThL 85, 142–152.
- Fossum, Jarl: The Name of God and the Angel of the Lord. Samaritan and Jewish Concepts of Intermediation and the Origin of Gnosticism. Tübingen: Mohr, 1985. (PhD thesis)
- Gottheil, Richard – Seligsohn, Max: [Joshua, the Samaritan Book of](#) = JEnc
- Graets, Heinrich: Schir Ha-Schirim, oder das Salomonische Hohelied. Wien: Übersetzt und kritisch erläutert, 1871.
- Ernst Hammerschmidt: Studies in the Ethiopic Anaphoras. Berlin: Akademie-Verlag, 1961.
- Evangeliorum secundum Hebraeos, secundum Petrum, secundum Aegyptios, Matthiae traditionum, Petri et Pauli praedicationis et actuum, Petri Apocalypseos, Didascaliae apostolorum antiquioris quae supersunt... edidit et adnotationibus illustravit Adolphus Hilgenfeld. Lipsiae: Weigel, 1884.

- Frøyshov, Simeon: The Georgian Witness to the Jerusalem Liturgy: New Sources and Studies = Inquiries into Eastern Christian Worship. Selected Papers of the Second International Congress of the Society of Oriental Liturgy (Rome, 2008). Leuven: 2012, 227–267.
- Heussi, Karl: Kompendium der Kirchengeschichte. Tübingen: Mohr (Paul Siebeck), 1981.
- Ḥayyim, Zeev ben: A Samaritan Version of the Former Prophets = *Lešônēnû*, 35 (1971), 292–302.
- Jastrow, Marcus: A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli, and Yerushalmi, and the Midrashic Literature, Vol. I. London – New York: Putnam's sons, 1903.
- Lange, Hans Ostenfeldt (Hrsg.): Das Weisheitsbuch des Amenemope aus dem Papyrus 10, 474 des British Museum. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri, 1925.
- Layton, Bentley (ed.): Pevangelion pikata Philippos, The Gospel according to Philip, Nag Hammadi Codex II,2–7 together with XIII,2*, Brit. Lib. Or.4926(1), and P. Oxy. 1, 654, 655 with contributions by many scholars (NHS). Leiden: Brill, 1989, I, 144–214.
- Levy, Ludwig: Das Buch Qoheleth. Ein Beitrag zur Geschichte des Sadduzäismus. Leipzig: 1912.
- Lewis, Agnes (ed.): *Awanglîfûn dMfôrš'ā*: The Old Syriac Gospels, Being the Text of the Sinai or Syro-Antiochene Palimpsest: Including the latest Additions and Emendations, with the Variants of the Curetonian text, corroborations from many other Mss. London: Williams and Norgate, 1910.
- MacDonald, John (ed.): *Memar Marqah: The Teaching of Marqah*, Vol. I. Berlin: Verlag Alfred Töpelmann, 1963
- MacDonald, John (intr., ed., transl.) – Higgins, Angus John Brockhurst (comm.): The Beginnings of Christianity according to the Samaritans = NTS, 1971/1, 54–80.
- Mazzeighi, Luca – Tait, Michael: *Wisdom*. Stuttgart: Kohlhammer, 2019.
- Mózes bar Képha: *Paradicsomkommentár*. Ford. Pesthy Monika. Budapest: Magyar Könyvklub, 2001.
- Nestle, Eberhard: *Syriac grammar with Bibliography, Chrestomathy and Glossary*. Berlin: Reuther's Verlagsbuchhandlung, 1889.
- Badger, George: *Nestorians and their Rituals*, vols. I–II. London: Joseph Masters, Aldergate Street and New Bond Street, 1852.
- Nicholl, George: *A Grammar of The Samaritan Language with Extracts and Vocabulary*. London: Samuel Bagster and Sons, *sine anno*.
- Sáenz-Badillos, Angel: *A History of the Hebrew Language*. Cambridge: University Press, 1993.
- Santos Otero, Aurelio de: *Los evangelios apócrifos*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1956.
- Scaliger, Josephus Justus (ed.): *Chronicon Samaritanum, Arabice conscriptum, cui titulus est Liber Josuae*. Praemisit Th. Guil[lielmus] Joh[annes] Juynboll. Lugduni Batavorum: 1848.
- Schorch, Stephan: Abraham Shalom Yahuda's Contribution to Samaritan Studies as Wissenschaft des Judentums = JQR 2019/3, 452–457.
- Seiple, Wilhelm: Theocritean Parallels to the Song of Songs = The American Journal of Semitic Languages and Literatures. Chicago: The University of Chicago Press, 1902/19, 108–115.
- Siebert, Folker (Hrsg.): *Flavius Josephus über die Ursprünglichkeit des Judentums*, Band II. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
- Pallath, Paul: *Qorban'a: The Eucharistic Liturgy of the St. Thomas Christians and the Synod of Diamper*, Changanacherry, 2020.
- Reinhartz, Adele: *The Gospel according to John*. Jewish Annotated New Testament. Oxford: University Press, 2019.
- Romeny, Bas ter Haar (ed.): *Jacob of Edessa and the Syriac Culture of His Day*. Leiden – Boston: Brill, 2000.
- Rosenroth, Knorr von: *Cabbala denudata*. Typis Abrahami Lichtenthaleri, 1677.

- Ṭekhso' dTeshmeshto' dQurbono': Order of the Holy Qurbono: With excerpts from the Commentaries of the Holy Fathers: For the Use of the Laity during the Liturgy of the Divine Mysteries Celebrated. Syriac Orthodox Church.
- Tóth Tamás Zoltán: [A simoniánus dogmatika története Hippolütosz: Refutatio VI. könyv kritikai vizsgálata alapján megvilágítva](#). Budapest: 2012.
- Vermes Geza: The Changing Faces of Jesus. London: Penguin, 2001⁹.
- Wehr, Hanns: Arabic-English Dictionary. The Hans Wehr Dictionary of Modern Written Arabic. New York: 1976³.
- Wicke-Reuter, Ursel: Ben Sira und die Frühe Stoa: Zum Zusammenhang von Ethik und dem Glauben an eine göttliche Providenz = Renate Egger-Wenzel (Hg.): Ben Sira's God: Proceedings of the International Ben Sira Conference (Durham, 2001). Berlin – New York: deGruyter, 2002, 268–281.
- Zsengellér József: Az „igazi” izraeliták: Tanulmányok a samaritánus közösség ókori történetéről és irodalmáról. Pápa: Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004.
- Zsengellér József (ed.): Samaritan Rewritings: The Toledot in Samaritan Literature, Rewritten Bible after Fifty Years: Texts, Terms and Techniques? A Last Dialogue with Geza Vermes. Leiden – Boston: Brill, 2014.
- Zsigmond Bence (szerk.): Szent Liturgia örmény katolikus szertartás szerint. *Sine loco*: Szent István Társulat, 2006.